

Karttamerkkejä eksyneille

Kaikki eivät sitä myönnä. Pentti Malaska näkee uuden tekniikan vaikutukset ihmissuhteisiin hyvin myönteisiksi. Kontaktien mahdollisuudet lisääntyvät: "Informaatioteknologian kehityksen tuloksena kuka tahansa voi keskustella kenen tahansa kanssa, mistä tahansa minne tahansa, melkein kuin puhuisi kasvoista kasvoihin" (Turun Sanomat, 28.8.83). Tuo melkein on kuitenkin hyvin ongelmallinen asia, sillä välillisen ja välittömän kontaktin ero on aina oleellinen - ja suuri!

Malaska ymmärtää hyvin ihmissuhteiden merkityksen: "Nyt ilmenee yhä selvemmin, että ihmisissä on tarpeita, joiden tyydyttämiseen ei ole tavaraa olemassa, tai jotka eivät tavaramalla tyydyty. Nämä ovat sosiaalisten tilanteiden, tapaamisten, keskustelujen, ihmissuhteiden, inhimillisen yhteyden tarpeita." Hänen mielestään uusi tekniikka ei kuitenkaan väheksy tai torju näitä tarpeita vaan luo uudenlaisia edellytyksiä niiden tyydyttämiseksi: syntyy ihmissuhteiden tuotannon ja kulutuksen järjestelmä. "Ihmissuhteiden tuotannosta ja kuluttamisesta (toimimisesta ihmissuhteissa, sopeutumisesta suhteissa tapahtuviin muutoksiin ja suhdetehokkuusvaatimuksiin jne.) voi siten tulla taloudellisen vaihdannan alue", Malaska sanoo.

Pelkään ihmissuhteiden muuttumista markkinatavaraksi. Kenen ehdoilla niitä tuotetaan? Millaisia tarvitaan? Vastapainoksi henkisesti rasittavalle näyttöpäätteen valvonnalle? Ketkä ovat ostovoimaisia - yritykset, hyvätuloiset, miehet? Mutta määrättyllä tavalla ajatellen Malaska on oikeassa. Uuden tekniikan soveltaminen tulee aiheuttamaan juuri ihmissuhteiden osalta tavattoman suuria ongelmia, ja ainoa järjevä mahdollisuus on ryhtyä jollakin tavalla aktiivisesti kompensoimaan menetyksiä, esim. juuri järjestämällä ihmissuhdekoulutusta.

Myös journalismilla on mahdollisuus auttaa tilanteessa. Se voi, mikäli niin halutaan, käyttää uutta tekniikkaa aktiivisesti ja rakentavasti, tosin ehkä suurin ponnistuksin. Surkeinta olisi helposti toteutettava vajoaminen laajamittaiseen affektiiviseen videojournalismiin.

Näen tämän journalismiin kohdistuvana suurimpana eettisenä haasteena.

Juhani Pietarinen

Kirjoituksessaan "Lisää ideologisia sokkeiloita" (Tiedotustutkimus 1/1984) Jorma Mäntylä yrittää ponnekkaasti tarttua Tiedotustutkimus-lehden numerossa 3/1983 olleeseen arvioomme Sakari Hännisen ja Leena Paldánin toimittamasta kirjasta Rethinking ideology (Argument-Verlag, 1983). Haluamatta kirjoittaa teoksesta uutta arviota JM katsoo kuitenkin aiheelliseksi "puuttua eräisiin Uusituvan ja Koiviston ideologiaa koskeviin kannanottoihin". Lisäksi hän asettaa vaateliaasti tavoitteekseen aloittaa keskustelu "Projekt Ideologietheorien (PIT) ideologiateoriasta ja sen oikeellisuudesta tai virheellisyydestä".

Omalta osaltamme olemme ilahtuneita tekstimme herättämästä mielenkiinnosta. Meistä kuitenkin tuntuu, että JM antaa tekstillemme arvon jota se ei ansaitse, sillä luonteeltaan ja pyrkimykseltään tekstimme oli ennen kaikkea esittelevä. Varsinkin ideologiaproblematiikkaan ja sitä koskevaan keskusteluun perehtynyt lukija huomaisi tämän nopeasti.

JM:n kommentin yhtenä keskeisenä ongelmana on, että ne kannanotot, joihin hän puuttuu Uusituvan ja Koiviston kannanottoina, ovat hänen omasta kynästään. Kirjoituksessaan hän tuo korrektisti esiin oman tekstimme siinä ainoassa kohdassa, jolloin hän käyttää suoraa sitaattia. Tällöinkään hän ei valitettavasti ole ymmärtänyt sitatoimaansa tekstiä. Kirjoitamme siinä PIT:n kantaa esitellen, että "... ideologiaa ei tule ensi sijaisesti käsittää tietoisuusilmionä, vaan materiaalisena olemassaolomuotona apparaatien, käytäntöjen, rituaalien jne. hahmosa". JM huudahtaa tähän: "Mitä tämä on olevinaan? Ideologiatko vain riittejä ja rituaaleja, joilla ei ole yhteyttä tietoisuuteen? JM:lle selvennettäköön: ideologista ei tule ensi sijaisesti käsittää tietoisuusilmionä. Kun haluamme Gramscin, Athusserin ja PIT:n tapaan kiinnittää huomiota ideologisen olemassaoloon apparaateissa, käytännöissä, rituaaleissa jne. pyrkimyksenä on saada ideologiateoria tulkintakykyisemmäksi ottamalla huomioon se vaikutusyhteys, jossa ideolo-

ginen toimii. Tällä tavoin ideologiateoriaa voidaan käsittääksemme kehittää eteenpäin, eikä suinkaan yleisellä "tietoisuusteoreettisella" spekuloinnilla.

Ei tässä kaikki. JM ei näytä ymmärtävän myöskään omaa tekstiään erityisen hyvin päätellen niistä ristiriitaisuuksista, joihin hän ajautuu. Edellä olleen huudatuksensa JM suuntaa myös PIT:lle, jonka teoriassa siis hänen mukaansa ideologian ja tietoisuuden välinen yhteys katkaistaan. Hän painottaa vaikuttavaksi aiotun sitaattiarsenaalin avulla, miten "problemaattista on tarkastella ideologiaa erillään tietoisuudesta". Kuitenkin JM 'itse' (ilman sitaattimerkkejä) kirjoittaa PIT:n teorian kohteena olevan "ideologisten riittien ja käytäntöjen synty ja vaikutustapa sekä niiden muuntuminen yksilöiden konkreettisiksi toiminoiksi ja ajatuksiksi". Myöhemmin hän kirjoittaa miten "ideologisten mahtien ja väärän tietoisuuden (!) käsitteistä... PIT tunnetusti (!?) rakentaa oman teoriansa".

Kun JM sitten kirjoittaa, ettei "voi ymmärtää miksi PIT ja K & U haluavat erottaa toisistaan tietoisuuden ja ideologian", voimme vain todeta, että oma ihmetyksemme JM:n ristiriitaisuuksia ja paikkansapitämättömiä lauseita lukiesamme on ehkä vielä suurempi.

Se miten PIT:n teoria on JM:n omassa tietoisuudessa hahmottunut, näyttää edellisen valossa perin ristiriitaiselta? Mitä JM:n siihen väitteeseen tulee, jonka mukaan PIT lähtisi väärän tietoisuuden käsitteestä, on todettava, että tutustuminen PIT:n teoriaan osoittaisi ryhmän nimenomaan kritikoivan tällaista lähestymistapaa.

Sitaattiaineistossaan JM ottaa myös esiin katkelman Marxin **Poliittisen taloustieteen kritiikin** esipuheesta, jossa Marx puhuu ideologisista muodoista. JM:n tapa käyttää tätä sitaattia on ongelmattomuudessaan perin ongelmallinen ja oireellinen. Marxin jälkeisen marxilaisen ideologiateoreettisen keskustelun päälinjat voidaan nimittäin pedagogisesti esittää kyseisen sitaatin erilaisina lukutapoina:

1) Väärän tietoisuuden lähestymistavassa ideana on, että talouden rakenne ilmenee oikeuden, politiikan jne. alueella vääristyneinä tietoisuusmuotoina.

2) Lähestymistapa, jossa ideologiat nähdään oikeudellisten, poliittisten jne.

aatteiden, katsomusten ja oppien järjestelmänä, joita jäsentävät yhteiskuntaluokat ja niiden intressit. Marx-sitaatissa esiintyvä ajatus kamppailusta tematisoidaan tässä lähestymistavassa abstraktiksi jäävänä aatejärjestelmien kamppailuna.

3) Lähestymistapa, jossa ideologisten muodot käsitetään paitsi tietoisuusmuotoina myös toiminta- ja kamppailumuotoina. Tällöin oikeus, politiikka jne. eivät tematisoidu pelkinä tietoisuusmuotoina kuten edellisissä lähestymistavoissa on tendenssinä. Tietoisuusmuodot nähdään yhteydessä oikeudellisiin, poliittisiin jne. käytäntöihin ja apparatteihin sekä niissä käytävään hegemoniataisteluun. Tämä lähestymistapa on esillä mm. Gramscin ja Althusserin teksteissä, joita PIT on sittemmin pyrkinyt kehrittelemään eteenpäin.

Marx-sitaatin jälkeen JM toteaa, että "juuri tämänkaltaisesta ajattelusta kehittävät oman ideologiateoriansa myös Lenin ja Gramsci". Ottaen huomioon sitaatin useat tulkintamahdollisuudet JM:n totemus jää sisällöttömäksi. Gramscin ideologiateorian hahmottamisen kannalta JM:n painottama yhteys ideologian ja tietoisuuden välillä on triviaalia, sillä Gramscin ansio ideologiateorian kehittämisessä on toisaalla: nimittäin ideologiateorian kehittämisessä teoreettisesti ja poliittisesti iskukykyisemmäksi liittämällä se hegemoniasta käytävän kamppailun ja historiallisen blokin muodostumisen tarkasteluun. Gramscin ajatuksia historiallisesta blokista ja hegemoniasta on mahdoton ymmärtää ottamatta huomioon hänen operatiivisen ideologiateoriansa antiekonomismia ja antiluokkareduktionismia, molemmat asioita joita JM ei näytä ymmärtäneen. Lyhyesti ilmaisten kyse on seuraavasta:

1) Gramsci ei edusta ajatusta ekspressiivisestä totaliteetista, vaan hänelle talous on määräävä 'viime kädessä'.

2) Taloudelliset tuotantosuhteet, ts. taloudelliset luokkasuhteet määräävät siten myös ideologiaa 'viime kädessä'.

3) Tämän vuoksi ideologian elementit eivät palaudu taloudellisiin luokkasuhteisiin (ekonomismi, luokkareduktionismi).

4) Taloudelliset luokkasuhteet määräävät hegemonisen periaatteen kautta sitä tapaa, jolla talouteen tai luokkiin palautumattomat elementit artikuloidaan ideologiassa.

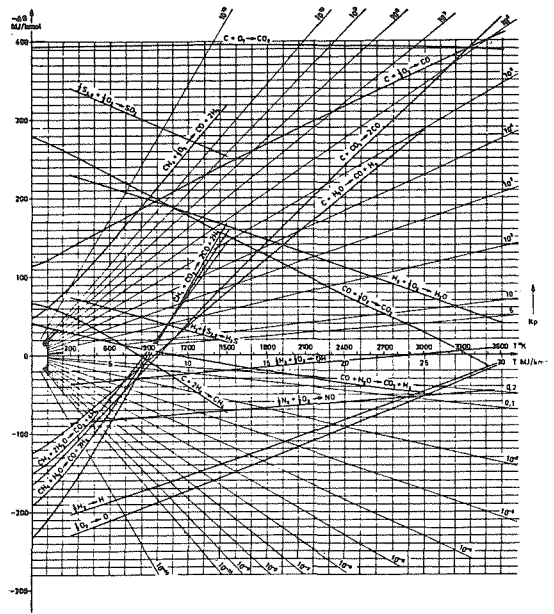
5) Luokilla ei siis ole omaa taloudellisiin luokkasuhteisiin palautuvaa ideologiaa, vaan ideologiat muodostuvat - taloudellisista luokkasuhteista juontuvan hegemonisen periaatteen ohjaamina - historiallisesta blokista käytävässä kamppailussa.

6) Tätä kamppailua käydään eritoten valtion (laajassa mielessä) hegemonia-apparaateissa ja sen suhteen Gramscin korostaa intellektuellien organisoivaa roolia.

JM:n mukaan "voi olla - kuten K & U kirjoittavat - että PIT on nykyään kiinnostunut Gramscin hegemoniateoriasta". Emme ole missään kirjoittaneet, että PIT olisi "nykyään", vastakohdana aiemmalle, kiinnostunut Gramscin hegemoniateoriasta, sillä Gramscin teoria on alunpitäen kuulunut PIT:n keskeisiin teoreettisiin innoittajiin. Tämä olisi selvinnyt JM:llekin, jos hän olisi vaivautunut tarkemmin perehtymään PIT:n ensimmäiseen teokseen (*Theorien über Ideologie*, 1979), johon hän jopa kerran viittaa.

Se että JM ei ole ymmärtänyt poliittisen kamppailun kannalta tärkeitä anti-ekonomismin ja antiluokkareduktionismin periaatteita, tulee selkeästi esiin JM:n nationalismi-analyysissä'. JM sotkee keskenään omassa tekstissään kaksi eri tasolle kuuluvaa asiaa, teoreettisen käsitteen luokkareduktionismin (jolla ymmärretään ilmiöiden palauttamista jäännöksittä tietyn luokan määreisiin, sen 'yhteiskunnalliseen olemiseen') sekä yhteiskunnallisten ilmiöiden poliittisen arvioinnin, jota JM kutsuu "luokkakantaiseksi". Nähdäksemme JM:n edustamalla luokittelukaavalla "edistyksellinen" - "hieman monimutkaisempi juttu" - "varsin taantumuksellinen" - ei päästä vielä kovinkaan pitkälle nationalismin eritteilyssä.

Omassa kirja-arviossamme esittämässämme esimerkissä emme pyrkineet arvioimaan poliittisluonteisesti nationalismin eri tyyppejä. Halusimme vain sanoa, että nationalismin eri aineksia ei voida palauttaa luokkaspesifeihin elementteihin. JM:n tällä kertaa tuekseen ottaman Lenin-sitaatin mukaan nationalismi on väistämätöntä porvarillisessa yhteiskunnassa. Miten tämän valossa olisi suhtauduttava siihen, että sosialistisena pidetyssä Kuubassa esiintyy nationa-

lismien aineksia? Onko se kenties porvarillista ideologiaa? Ainakaan ongelmasta ei selvitä sillä kielellisellä tempulla, että ilmeisiä nationalismin elementtejä aletaan kutsua isänmaallisuudeksi kuten tapahtuu reaaliosialismeissa. Kyse lienee pikemminkin siitä, että nationalismia voidaan artikuloida erilaisissa yhteiskunnallisissa suhdanteissa eri tavoin ideologisen materiaalina hegemoniasta käytävässä taistelussa. Nationalismi ei palaudu tietyn luokan positioihin taloudellisissa tuotantosuhhteissa. Juuri tämä mahdollistaakin kansaa ja sen identiteettiä koskevien elementtien artikuloimisen mm. poliittisen kamppailun käyteaineeksi.

JM on myös huolestunut siitä, että pitäisimme Leninin ideologiäkäsitystä ekonomistisena ja/tai luokkareduktionistisena. Me emme kirja-arviossamme tällaista väitettä esittäneet, vaan totesimme ainoastaan että ideologiateoreettisessa keskustelussa usein tietty ekonomistinen/luokkareduktionistinen ideologikonseptio luetaan Leninin nimiin, ja erityisesti tällaisia kantoja edustavat vetoavat häneen. Tämä ei olekaan ihme, kun tarkastelemme vaikkapa ensimmäistä Lenin-sitaattia, jonka JM ottaa auktoriteetikseen - jälleen asiaa problematisoimatta. Kyseiseen sitaattiin liittyy ainakin kaksi ongelmaa:

1) Ylihistoriallisuus. Kun Lenin sanoo,

ettei ihmiskunta ole kehittänyt mitään 'kolmatta' ideologiaa porvarillisen tai sosialistisen lisäksi, niin onko katsottava, että koko kapitalismia edeltänyt aika oli vailla ideologioita? Ongelma koskee myös nykyaikaa: voiko eri uskontoja pitää joko porvarillisina tai sosialistisina? Kumpaa esim. zenbuddhismi tai konfutselaisuus edustavat?

2) Mitä ylipäätään ideologialla sitaattissa tarkoitetaan? Tekstiyhteydestä voi päätellä että ideologiatérmin merkitys näyttää viittaavan sekä 'aatteiden, katsomusten että oppien järjestelmään' että yleensä tietoisuuteen sekä vielä näiden väliseen suhteeseen. Oli niin tai näin, niin JM:n Leninin ideologiateorian ytimeksi nostama sitaatti viittaa itsensä ulkopuolelle, ts. se jättää avoimeksi Leninin ideologiaproblematiikan, koska sitaatista käsin ei tematisoidu Leninin tapa hahmottaa sosialistisen tietoisuuden muodostumista ja sosialististen aatteiden leviämistä luokkataistelussa joukkojen keskuuteen. Tästä kamppailuperspektiivistä käsin PIT pyrkii tematisoimaan Leninin operatiivista ideologiateoriaa. PIT:n ensimmäisen teoksen Lenin-kommentaari on ainoa meidän tuntemamme teksti, jossa Leninin erilaisia ja osin ristiriitaisia ideologiakonseptioita on tarkasteltu historiallisesti ja filologisesti.

JM esittää tekstissään myös erään aidon ongelman, nimittäin kysymyksen ideologian ja ideologisen suhteesta PIT:n teoriassa. Lyhyesti sanottuna ideologinen viittaa tietyyntä yhteiskunnallisten herruussuhteiden uusintamistapaan. Ideologia puolestaan viittaa niihin toimintaa perusteleviin arvoihin ja käytäntöä ohjaaviin sääntöihin, joita tuottamalla ideologinen vaikutusyhteys tuottaa yksilöissä ideologisen subjektiefektin.

JM asettaa siis päämääräkseen keskustelun PIT:n teorian 'oikeellisuudesta tai virheellisyydestä'. Ideologiatutkimuksen kannalta JM:n edustama linneläinen luokittelusystematiikka ja auktoriteetteihin vetoaminen ei ole mielestämme kuitenkaan kiinnostavaa. Ideologiatutkimuksen saralla on vielä niin paljon mielenkiintoisia ongelmia, että yksinkertaiset jaottelut oikeisiin ja väriin teorioihin eivät ole mielekkäitä. Keskustelu on mielestämme turhaa silloin kun siihen ei ole todellista pohjaa, ts. kun toinen

osapuoli osoittaa todellisen suhtautumisen keskusteluun sillä, ettei ole vaihtunut edes kunnolla tutustumaan sen enempää kritikoimiinsa kuin auktoriteetukseen ottamiinsa teorioihin/teksteihin.

Juha Koivisto
Timo Uusitupa

Takaisin Kulesoviin

"Pitkään on ... jouduttu Stanislavskin myötä valittamaan, että 'laki näyttämövaikutelmien joukkotajuaamisesta' on jäänyt kehittelemättä. Stanislavskin kaipaaman positivistisen yleisen selitysmallin tilalle onkin noussut käsitys siitä, että teatteriyleisö ei olekaan esityksen 'pauloihin' homogeenisesti altistuva joukko, vaan ryhmä hyvin eri tavoin ja hyvin erilaisista lähtökohdista suhtautuvia ihmisiä." - Irmeli Nieminen, Pääosassa katsoja, Teatteriesityksen vastaanotosta. Helsinki, Tammi, 1983, s. 9-10.

1. Varsin yleisesti on hyväksytty näkemys, että käsitykset joukkotiedotuksen vaikutuksista ja vaikutusmahdollisuuksista ovat kehittyneet kolmivaiheisesti. Tutusta S-R -mallista siirryttiin aikanaan S-O-R -malliin ja siitä mm. suuressa osassa suomalaista tiedotustutkimusta yhä sofistikoitumpaan ajattelutapaan, joka ei ole puettavissa kaksi- eikä kolmipaikkaisen relaation muotoon. Olennaista tälle kolmannelle vaiheelle oli ja on huomion siirtyminen joukkotiedotuksen lyhyen tähtäyksen vaikutuksista pitkän tähtäyksen vaikutuksiin, jotka luonteeltaan paljolti ovat indoktrinaatiota, yksilöllisen ja yhteiskunnallisen tajunnan täyttämistä aineksilla joihin sisältyy mm. ideologiaa ja poliittisia latauksia.

Juhani Wiio esitti äskettäin suullisesti eräässä seminaarissa sen kiintoisan ajatuksen, että puheena olevaa kolmivaiheista mallia voitaisiin jo nyt jatkaa